

**YENİ
TIP TARİHİ
ARAŞTIRMALARI**

***THE NEW
HISTORY OF MEDICINE
STUDIES***

Editör
Prof. Dr. Nil SARI

İstanbul 1995

ZOEROS PAŞA'NIN PARİS DÖNÜŞÜ TAKDİM ETTİĞİ RAPOR

Doç. Dr. Nuran YILDIRIM^(*)

ZOEROS PASHA'S REPORT PRESENTED TO THE SULTANATE ON HIS RETURN FROM PARIS

The Ottoman Empire dispatched a committee consisting of Zoeros Pasha, the president, Dr. Hüseyin Remzi and veterinarian Hüseyin Hüsnü, who were members sent to learn how the method of the vaccination of rabies was practiced in Paris in 1886.

Zoeros Pasha relates their studies in Paris, as well as his idea on the novelties he observed there and comments on the advantages of them in case of application in the Empire, in his report dated December 29th of 1886, prepared on his return from Paris.

Zoeros Pasha and Hüseyin Hüsnü Bey learned the vaccination practice, attending Pasteur's laboratory. Zoeros Pasha studied bacteriology for three months and Hüseyin Remzi attended the laboratory of "Jardin des Plantes" in order to do some zoological researches. When Pasteur went on vacation, Zoeros Pasha provided for Hüsnü Bey to attend the Veterinary School in Paris and directed his attention to the anthrax vaccination found by Pasteur. Hüseyin Hüsnü Bey and Dr. Hüseyin Remzi Bey composed a book based on their translations on the subject. Zoeros Pasha also mentions in his report the following topics on which he says he could report, if desired :

- 1- New methods of treatment applied for heart and lung diseases.
- 2- The most effective prophylactic methods and sanitary precautions on the epidemic and infectious diseases.
- 3- Improvement planned for the Imperial School of Medicine.
- 4- Use of anatomy in finding out criminals, in order to help the police forces.

KEY WORDS: Zoeros Pasha; rabies vaccination; anthrax vaccination; bacteriology; Ottoman medicine.

II. Abdülhamid, Pasteur'un keşfettiği kuduz aşısını öğrenmek üzere, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne hocalarından Zoeros Paşa' başkanlığında, Hüseyin Remzi ve Veteriner Hüsnü beylerden oluşan bir heyeti Paris'e göndermişti.

Rahmetli Hocam Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu, Zoeros Paşa'nın Paris'ten Serettibba-yı Hazret-i Şehriyari'ye (padişahın özel hekimi) gönderdiği ve bir sureti Anabilim Dalımız Arşivi'nde bulunan arızasını yayımlamıştır. Zoeros Paşa bu arızasında; özel bir ho-

cadan aldığı bakteriyoloji derslerini tamamladığını, Pasteur'un bir önceki akşam Paris'e döndüğünü, bu ayın sonuna kadar onun derslerine devam edeceğini, ekim sonunda arkadaşlarıyla birlikte yola çıkıp kasımın ikinci haftasında İstanbul'a geleceğini ifade ettikten sonra aşılı tavşanların İstanbul'a naklindeki zorluklara değinmekte ve alması gereken araç ve gereçler için para istemektedir². İçeriğinden, bu mektubun 1886 ekiminin ortalarında yazıldığı anlaşılmaktadır.

(*) İ.Ü. Tıp Fakültesi Deontoloji Tıp Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Zaferan Paşası'nın Paris Dönüşü Tıbbi Eserleri, 2. Sayfa

Handwritten text in Ottoman Turkish script, arranged in two columns. The text is dense and covers most of the page area. There are some faint circular stamps or markings in the upper right quadrant of the page.

Zaferan Paşası'nın Paris Dönüşü Tıbbi Eserleri, 1. Sayfa

Handwritten text in Ottoman Turkish script, arranged in two columns. The text is dense and covers most of the page area. There are some faint circular stamps or markings in the upper right quadrant of the page.

Prof.Dr.A.Süheyl Ünver de Hüseyin Remzi'nin Paris'te yaptığı çalışmaları anlatan hatıratını yayımlamıştır.³

Zoeros Paşa'nın Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Mütenevvi Evrak, No:25/1 de tespit ettiğimiz, 29 Aralık 1886 tarihli raporu konuya yeni boyutlar kazandıracak bilgiler içermektedir. Bu raporda Zoerôs Paşa, kendisinin ve arkadaşlarının Paris'te neler yaptıklarını ayrıntılı olarak vermekte, gördüğü yenilikler hakkında fikir beyan etmekte ve özellikle şarbon aşısının Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmasını önererek sağlayacağı yararları dikkati çekmektedir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de bir bakteriyoloji laboratuvarı kurulması için gerekli araç gerecin bir kısmını da beraberinde getiren Zoeros Paşa, İstanbul'a döner dönmez hazırladığını tahmin ettiğimiz bu raporunda, Paris'teki incelemeleri ve edindiği yeni bilgiler doğrultusunda İstanbul'da yapılmasını istediği yenilikleri şu şekilde ifade ediyor:⁴

"Padişahın iradesi üzerine, Mösyö Pasteur'ün keşfi olan kuduz aşılama-sını ve tedavisini görmek ve öğrenmek ve adı geçen Profesör'e, Padişah tarafından ihsan buyrulmuş olan nişanı vermek ve teslim etmek üzere iki arkadaşım 10 Haziran'a doğru Paris'e geldik. Ertesi günü sefaretimize giderek Sefir Paşa ile görüştük. Pasteur'e nişanı teslim etmemiz için yazarak bilgi vereceklerini söylediler. Beş on gün bekledikten sonra bir haber alamadık

Paşa Hazretleri Mösyö Pasteur'e yazmak fikrini, Fransa Hariciye Nezareti yoluyla Mösyö Pasteur'e bilgi verilmesi şeklinde değiştirmiş. Bizim bundan haberimiz olmadığı için ve zaten Komisyonumuz hakkında irade buyurulduğu zamandan beri Pariste memuriyetimiz ile ilgili haberler yayımlanmış hatta Mösyö Pasteur bile geldiğimizi gazetelerden öğrenmişti. Mösyö Pasteur ile tanışıklığım olduğundan, vakit kaybetmeden kendisi ile görüşerek, nişanı teslim ettim. İki gün sonra da Müessesât-ı Hayriye-i Pasteur (Pasteur Enstitüsü) için gönderilen on bin frankı komisyon-ı mahsusa vererek makbuz senedini aldım. Mösyö Pasteur bizi fevkalade özel bir hüürmetle kabul ederek teşekkürlerini sözlü olarak bildirdi. Kendilerinin hazırladığı özel bir arizayı Padişaha takdim edilmek üzere, Seretibba-yı Hazret-i Şehriyari paşa hazretlerine posta ile gönderdim. Padişahın bu başışı ile gönderdiği nişanın, Paris'te olumlu etkileri görülmüş ve herkes tarafından takdir edilmiştir.

Ayrıca, Padişah Hazretlerinin, özel görevliler göndererek bilimsel gelişmeleri takdir etmelerinden ve Devlet-i Aliyye'nin Avrupa devletleri gibi maa-rife yönelmesinden memnun olduklarını müşahade eylediğimi arz ederim.

Nişanı teslim ettiğimiz günden itibaren arkadaşım Dr.Kaymakam Hüseyin Remzi Bey ile her gün Mösyö Pasteur'ün ameliyathanesine (laboratuvarına) devamla başladık. Bir kaç gün, Mösyö Pasteur'ün aşılama usulünü et-

raflıca incelediğimde, konu ile ilgili başka bilgilerin de öğrenilmesi gerektiği kanaatine vardım.

Başka bilgilerden kastım, bakteriyoloji adındaki ilim şubesidir. Bakteriyoloji, tıp ve tedavinin bazı esas ve erkânını tamamen değiştirdiği gibi, özellikle bulaşıcı hastalıkların yayılmasında kabul edilen usul ve kuralları da tamamen değiştireceği anlaşıyor. Henüz, Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne'de hiç bir tabibin bakteriyoloji bilgisi yoktur.

Bu ilim yüksek okullarda resmen okutulmak istense bir sene ve belki daha çok derse devam etmek icab eder. İstanbul'dayken de, Sadrazam Hazretlerine ve Serettibba-yı Hazret-i Şehriyari'ye arz ettiğim gibi Paris'e gelişimiz derslerin tatil zamanına tesadüf etmiştir. Hatta Paris'e ulaştıktan on beş gün sonra Mösyö Pasteur, her sene yaptığı gibi bir köye giderek ekim ortalarına doğru Paris'e dönmüştür. Bu tatil zamanını boş geçirmeyip istifade etmek için, önceden hukukum olan Fransa Sıhhat-i Umumiye Meclisi Reisi ve tıp okulunun en meşhûr muallimlerinden Mösyö Provalder ve Karantinalar Müfettişi Mösyö Prost vasıtasıyla, ücretle özel bir muallim bularak, Mösyö Pasteur'un ameliyathanesinde üç ay bakteriyoloji tahsil ettim.

Kulları bunu tahsil ile meşgul olduğum sırada arkadaşlarımdan Dr.Kaymakam Hüseyin Remzi Bey, Mekteb-i Tibbiye-i Şâhâne'de tedris ile mükellef olduğu ilm-i hayvanat (zooloji) dersi-

nin bazı teferruatını inceleyip tamamlamak üzere, "Jardin de Plante" denilen ünlü tedrîshanenin laboratuvarlarına devam ettim. Hatta benim gibi ücretle özel bir hoca tutup gerekli dersleri aldı. İkinci arkadaşım, ameliyât-ı cerrahiye-i baytariye ve teksir-i hayvanat muallimi Kaymakam Hüsnü Bey'e gelince, Mösyö Pasteur'un aşılama yöntemini öğrenmek için gönderilen komisyonda bir baytarın lüzumu olmadığını müşahade ettim. Fakat bizde baytarlık öğreniminde eksiklikler olduğu için burada bulunan meşhûr Baytar Mektebi derslerine devam ettirmeyi düşündüm. Bu okula devam edebilmesi için izin belgesine ihtiyacı vardı.. Bu izin belgesini sefaretimizden rica ettim. Pek çok gün beklememe rağmen almayı başaramadım. Tanıdığım ünlü hocalar vasıtasıyla Hüsnü Bey'i Mekteb-i Baytari'ye³ sokabildim ve bizzat götürüp hocalara rica ettim. Çok iyi davranışlar hatta dahili talebe gibi baytarlık ilminin teferruatını gösterdiler. Kendisine dikat etmesi gereken meselelerin programını verdim. Bu programa çok dikkat ve itina ettiğini söyledi. Ben de çok defalar beraber bulundum ve tabaka tabaka okulun hocalarından bazı önemli meseleler hakkında teferruatlı bilgiler edindim. Bunların birincisi; çoktan beri fikrimi meşgul eden şarbon hastalığıdır. Padişah Hazretlerine pek çok kereler arz edildiği gibi halkımızın daimi meşguliyeti ziraat ve hayvan yetiştirmek olduğundan, şarbon bizim için hayatı bir meseledir. Binlerce hayvan bulaşıcı hastalıktan

telef olmakta ve kimse bunun Avrupa'da bulunmuş olan çarelerini öğrenmeyi ve uygulamasına girişmeyi düşünmemektedir.

Kulları bunun için Baytar Hüsnü Bey'in dikkatini çekip ayrıca bizzat meseleyi inceleyerek uzun uzadıya Avrupa'da bu illetten telefatın önünü almak için kullanılan vasıtaları inceleyip öğrendim. Bu vasıtaların birincisi, Pasteur'un buluşlarından biridir⁶ ve Fransa'ya senede on milyon frank kazandırmıştır. Kısaca yazılmış olan bu raporda tafsilata girilemezse de sadece basit bir örnek vermeye cesaret ederim.

Fransa'nın yalnız bir vilayetinde 1881 yılı içinde bu hastalık sebebiyle, önceki senelerde olduğu gibi 800.000 frank zarar olmuştur. 1884'de Mösyö Pasteur'un şarbon aşısı uygulanmaya başlandıktan sonra zarar 80.000 frank, 1885 de ise 25.000 franka düşmüştür. İşte bu ufacak istatistik Padişah Hazretlerinin nezdinde bu meselenin önemini göstermeye yeter. Onun için İngiltere'nin en meşhur hocalarından ve Londra Cemiyet-i Tıbbiye Reisi Sir Huxley der ki; Fransa-yalnız Mösyö Pasteur'un şarbon hastalığı hakkında keşfetmiş olduğu ahval ile savaşta Almanya'ya vermiş olduğu beş milyar franktan çok kazanacaktır.

İşte bu önemli usulün ayrıntılarını incelemeye teşebbüs ederek arkadaşım Baytar Kaymakam Hüsnü Bey'i de teşvik ettim. Bu konuda kabul edilmiş ve ulema ile öğrencilerin elinde dolaşan kitaplardan bizce çok yararlı olan bazı tarifleri birlikte seçtik. Mekteb-i Tıbbi-

ye-i Şâhânelerinin en yetenekli mütercimlerinden ve ilm-i hayvanata tam olarak vâkıf arkadaşım Dr.Kaymakam Hüseyin Remzi Bey, umumun anlayacağı gibi layığıyla bir kitap tercüme eyledi ve Baytar Kaymakam Hüsnü Bey ile yazıp tamamlamayı başardılar.⁷

Bu hastalıktan başka, özellikle atlara musallat olan bulaşıcı bir hastalık daha var ki bizce bilinmediğinden dolayı, özellikle askerlere ait hayvanlarda pek çok telefat üzüntüyle görülmektedir. Bu da sakâve (sakağı, ruam ?) hastalığıdır.

Fakat bunlar ile yetinmeyerek Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin teveccüh ve emniyetlerine nail olduğuma müteşekkiren bu önemli bilgileri öğrendikten sonra vatanımıza pek yararlı olan diğer hususlara da girişmeğe teşebbüs eyledim.

Bunlardan birincisi, öteden beri kullarının dikkatini çekmiş olan ilel-rieviye ve kalbiye (kalp ve akciğer hastalıkları) ile bunlara uygulanan yeni tedaviyi incelemek.

İkincisi ilel-i sâriye ve münteneden (bulaşıcı ve intani hastalıklardan) en etkili koruma ve özellikle bizde ihmal edilmiş olan sıhhat-i umumiye (genel sağlık), tanzifat-ı helde (şehirlerin temizliği), yiyecek ve içeceklerin tagşiş ve tahlitlerine ait tedbirler.

Üçüncüsü mensubu olmakla iftihar ettiğim Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin bazı noksan hususlarının tamamlanması ile Avrupa'nın tıp okullarından geri kalmaması çaresi ve bu hususta

lazım gelen tensikat ve tedbirleri araştırmak.

Dördüncüsü cinayet işleyen sabıkalarının hiç bir şüpheye mahal vermeden, ilm-i teşrihe (anatomi bilimine) uygun şekilde polis idaresine bağlı olarak araştırılmasıdır. Bu usul ile daha önce poliste sabıkası olan kişinin, ne kadar örtüp gizlerse gizlesin, meydana çıkarıldığını haber aldığım da bu usul hakkında da bilgi almaya muvafak oldum. Hatta bu usulün bazı teferuat ve edevatını ve tarifini dahi almış olduğumdan Padişahımız irade buyururlarsa arz ve takdim etmeye âmadeyim. Bu usulü öğrenmek için, icra edildiği laboratuvarın müdürlüğünde heyetimize pek çok yardım etmiş bulunan Mösyö Provalder'in tavassutundan çok yararlandığımı başkaca arz ederim.

Mösyö Pasteur'un kuduz ve şarbon hastalıkları için keşf etmiş olduğu aşılardan başka emredilirse bu dört önemli meselenin her biri için özel birer rapor düzenleyip takdimine hazır bulunduğumu arza cesaret ederim.

Paris'e vusulümden şimdiye kadar, Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânelerinin yarar ve korunmasını mucib olacak bilgileri alarak dönmek ve bu bilgileri uygulamak için Mekteb-i Tıbbiye'de bir ameliyathanenin vücudu elzem olduğunu ve fakat ameliyathane tamamlanuncaya kadar İstanbul'a geldiğimde hemen uygulamaya başlamak üzere çok önemli olan alet ve edavatın acilen gerektiğini Serasker Paşa Hazretlerine bildirmiştim. Paşa Hazretlerinden aldığım 1500 franklık havale ile acil ve

önemli edevatı satın aldım. Bu ameliyathanenin mükemmel bir surette kurulup açılması için daha 2500 frank kadar masraf edilirse ileride Avrupa ameliyathaneleri gibi mektebimizde de bir küçük ameliyathane yapılmış olacak ve söylediğimiz meseleler öğretilerek yaygınlaştırılacaktır.

Mösyö Pastuer'ün kuduz aşılama-na gelince bu aşılama için madde-i mülekkaha (aşı maddesi) ihtiyaç vardır. Aşı maddesi, kuduzdan ölmüş bir hayvanın beyninin bilimsel yöntemlerle hazırlanıp ada tavşanına aşılanması ve aşılanan ada tavşanı belirli bir süre sonra öldüğünde onun beyninin alınarak bir diğerine aşılanması ve böylece sekiz on hayvanın aşılanarak itlaf edilmesinden sonra elde edilir. Bundan sonra insanlar aşılanmaya başlanır. Bu silsile daima icra edilecektir.

Başka bir yolla aşı maddesi elde etmek mümkün olmadığından dönüş gününde iki tavşanı Paris'te aşılayarak itina ve dikkatle buraya kadar getirip aşı maddesi hazırlamaya başladım. Böylece insan için gerekli olan aşı maddesi elde edileceğinden ihtiyaç duyulan diğer tavşanlar kulunuza tedarik olunur ise istenenin yerine geleceğini başkaca arz ve beyan ederim.

Arz edildiği gibi özel memuriyetim, halkın yararına bilgiler edinmek suretiyle iyi bir şekilde sonuçlandığından şükran ile bu layihanın takdimine cesaret edildi. Her halde ve her durumda irade-i emr ü ferman şeyketlü kudretlü mehabetlü Padişah-ı Âlicah Efendimiz Hazretlerindir.

2 Rebiülâhır 1304/17 Kânunuevvel
1302 (29 Aralık 1886)

Kulları

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne

Seririyât-ı Dahiliye Muallimi ve

Meclisi-i Tıbbiye-i Mülkiye ve

Sıhhiye-i Umumiye Kâtibi

Mirliva Zoeros"

Zoeros Paşa'nın bu raporundan, Paris'ten döner dönmez Tıbbiye'de bir bakteriyoloji laboratuvarı kurmak için hazırlık yaptığı ve kuduz aşısı elde etmek için pasajlara başladığı anlaşılmaktadır. Şarbon aşısı hakkındaki önerisinin hayata geçirilip geçirilmediği ve öğrendiğini bildirdiği diğer konularda kendisinden ayrıntılı rapor istenip istenmediği ayrı bir araştırma konusudur. Bu çalışmanın amacı sadece bu belgeyi gözler önüne sererek araştırmacıların dikkatini çekmektir.

DİPNOTLAR VE KAYNAKLAR :

1-Zoeros Paşa için bkz."Zoeros Paşa", Ser-
vet-i Fünun, Sayı 217, (27 Nisan 1311), 135-136
s. Rıza Tahsin: Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye; Birin-
ci Kitap. İst., 1328, 182-183 s. Süheyl Ünver-
Bedi N.Şehsuvaroğlu: "İstanbul'da Louis Paste-
ur'un İki Mühim Mektubu ve Kartvizitleri", İ.Ü.
Tıp Fakültesi Mec., c.:27, Sayı 2, 1964, 99-114
s. Bedi N.Şehsuvaroğlu: "A.Zoeros Paşa, Paste-
ur, Kuduz Aşısı ve Tıp Tarihi". İst.,Tıp
Fak.Mec., c.:37, 1974, 816-824 s. Hüsrev Hate-
mi-Nil Sarı; "Zoeros Paşa Evakı-I-II-III". Tarih
ve Toplum, Sayı 28, Nisan 1986 5-8 s. Sayı 29
Mayıs 1986, 44-49 s. Sayı 30, Haziran 1986, 5-8
s. Nuran Yıldırım-Yeşim Işıl Ülman: "Zoeros
Paşa ve Deontoloji", Tarih ve Toplum, Sayı 127,
Temmuz 1994, 29-34 s:

2-Bedi N.Şehsuvaroğlu : "Kuduz Müessesesi
ve Bir Hâtıra", Mikrobiyoloji Dergisi, Yıl:20,
Sayı 3-4, 1967, 126-128 s.

3-A.Süheyl Ünver: "Ölümünün 50 inci Yı-
lında Doktor Hüseyin Remzi'nin Kuduz Üzerine
Çalışmaları Hakkında Hatıratı". Tıbbiyeliler
Bayramı. 14 Mart 1947.

4-Bu layiha uslubuna sadık kalınmaya çalışı-
larak günümüz Türkçesine çevrilirken, gereksiz
tekrarlardan kaçınmak için bazı cümleler kısal-
tılmış ve Padişaha yapılan methiyeler de çıkarıl-
mıştır.

5-Ekrem Kadri Unat'a göre bu okul, Alfort
Veteriner Mektebi'dir. Bkz.Ekrem Kadri Unat:
"Mikrobiyoloji Tarihinde Önemli Bir Yıl:1886",
Tıp Tarihi Araştırmaları 3, İst., 1989, 35 s.

6-Burada kastedilen Pasteur'un keşfettiği
şarbon aşısıdır.

7-Bu kitap "Mikrop Emrâz-ı Sâriye ve Şar-
boniyenin Vesâil-i Sirayeti ve Usûl-i Telkihiye-
si. İst., 1887,dir. Bkz. Ekrem Kadri Unat: Os-
manlı İmparatorluğunda Bayteriyoloji ve Virolo-
ji, İst., 1970, 23 s.